

tehtni za odpustitev imenovanega z delovnega mesta visokošolskega profesorja. Na naših visokih šolah je še veliko strokovnjakov, ki niso marksistično usmerjeni, vendar imajo bogato znanje, ki ga moramo izkoristiti.» Tudi to dobronamerno priporočilo je pri bratislavskih partijskih organih naletelo na gluha ušesa. Rapant je dokončno pristal v Univerzitetni knjižnici in ni mu preostalo drugega kot kratko sporočilo univerzitetnim organom »iz starostnih, zdravstvenih in delovnih razlogov odhajam dne 1. 10. 1958 v zasluženi pokoj.«

Udeleženci simpozija so v svojih referatih podrobno obdelali Rapantovo delo. Izpostavili so tista njegova temeljna dela, ki so vplivala na razvoj slovaškega zgodovinopisja. Izognili se niso niti najbolj perečim vprašanjem, ki so odrivala Daniela Rapanta na obrobje javnega življenja in delovanja. Bili so pač taki časi: slovaško zgodovinopisje je bilo na začetku, bilo je premalo zgodovinarjev, da bi lahko argumentirano branili in ubranili Rapantove teze o samostojni slovaški zgodovini proti etatistični tezi o obstoju skupne češkoslovaške zgodovine. Prva samostojna slovaška država (1939–1945) že po svojem družbenem ustroju ni mogla ponuditi demokratično naravnane Rapantu drugega kot tiho toleriranje njegovega dela, čeprav se niso oblastniki z njim popolnoma strinjali. Obdobje po političnem puču leta 1948 je Rapanta popolnoma izločilo iz javnega življenja, kar pa ni zlomilo njegovega znanstvenega duha. V tišini Univerzitetne knjižnice je še naprej ustvarjal svoja znanstvena dela „za boljše čase“, kot je večkrat rekel.

Daniel Rapant

Logika zgodovine¹

1. Zgodovinsko dogajanje

Logike zgodovine ne pojmujeemo kot logicizem zgodovinopisja, torej kot celoto logičnih in metodoloških pravil in postopkov, s pomočjo katerih zgodovinar odkriva zgodovino in po potrebi razmišlja o možnostih in mejah te dejavnosti, ampak logiko v globljem pomenu, ki se pojavlja v imanentnem zgodovinskem razvoju. Torej kot določeno zakonitost, pravilnost v zgodovinskem dogajanju. Seveda, zakonitost, pravilnost na višji stopnji. Ne mehanično zakonitost, samo kavzalno (zaporedje dogodkov, ki jih povzročijo različni dejavniki), zunanjo, ampak globljo, notranjo, organsko, strukturalno, ki spremlja smisel tega dogajanja, ne da bi se z njim poistovetila. (Tudi pri tem iščemo notranji, imanentni smisel, in ne zunanjega, interpretacijskega smisla.) V običajnem pomenu je smisel zgodovine že vrednotenje zgodovinskega razvoja, torej posledice logike zgodovine. V našem smislu logike zgodovine ne zajema niti v tej zvezi uveljavljeni pojem: dialektika zgodovine, ki se večinoma osredotoča samo na dogodke in njihov potek, ne pa na njihovo bistvo, logiko. Logika zgodovine vsebuje razen omenjenih vidikov, v našem pojmovanju predvsem, tudi določeno mero etičnosti (pravičnosti), torej nekaj, kar se po biblični predstavi maščuje od tretjega pa vse do četrtega rodu – zgodovina je tudi tu neusmiljena, ker njeno maščevanje ni individualno, ampak kolektivno in predvsem se ni omejena na družinskega ali drugega družbenega (državnega, narodnega) nosilca, kar se bežno imenuje Nemezis zgodovine. Kot najbolj očiten tovrstni primer bi najbrž lahko navedli problem črncev, ki so jih vlačili v Ameriko kot sužnje.

Iz povedanega izhaja, da iz omenjenih sinonimov logike zgodovine bi bila najbližja (notranja, strukturalna ne izključno mehanična, mehanično-kavzalna) zakonitost zgodovine, s katero bi se radi ukvarjali na tem mestu (ne poglobljeno in znanstveno, marveč na poljudni ravni).

Že na začetku moramo tudi povedati, da ne morejo in ne smejo veljati za zgodovinsko zakonitost stroga naravoslovna merila. Zgodovinska stvarnost je – za razliko od naravoslovne stvarnosti – neprimerljivo bolj zapletena in bolj izpostavljena delovanju slučajnih (četudi nedeterminiranih) dejavnikov. Še posebej zato, ker zgodovinopisje zanimajo predvsem posamezni, individualni in kolektivni dogodki (slednje pojmuje zgodovina v duhu svoje individualizirane nazornosti), kjer delež – četudi drugače determinirane

¹ Članek je nastal v letu »praške pomladi« in je bil objavljen v reviji Kulturny život 33 (1968).

slučajnosti je (zaradi možnosti izbire ciljev in temeljnih sredstev, kot tudi ne popolnoma predvidljive reakcije ljudi na posamezne pobude) precej večji kot pri naravoslovju. Zato v zgodovini raje govorimo o določeni pravilnosti (ki ji tudi sicer ne manjka določena logičnost), kot o striktni naravoslovni zakonitosti v tem smislu, da bi iz tako pojmovane zakonitosti bili natančno izpeljani posamezni zgodovinski dogodki, kot to velja za naravoslovje. To seveda še ne pomeni negacije, da takšne zakonitosti, pravilnosti, razvojni modeli ne obstajajo tudi v zgodovini, zgodovino pisje jih pri razlagi preteklosti (ob dominantni individualni kavzalnosti) tudi jemlje v ozir, čeprav jih samo ne goji. Prepušča jih navadno splošni družbeni vedi, sociologiji, ki ji s svoje strani pomaga s konkretnim gradivom.

Zgodovinsko dogajanje je posledica različnih relativno stalnih (geografskih, klimatskih, bioloških, rasnih) in bolj ali manj variabilnih (rasa v človeškem pomenu besede, civilizacija, kultura, človeška psiha, tradicija) dejavnikov, oziroma bolj ali manj kontingentnih dejavnikov (zgodovinsko, četudi na svoj način determinirano zgodovinsko dogajanje kot takšno). Drugo in tretjo skupino bi lahko mogli pojmovati kot posledico reakcije ljudi na prvo skupino. Zakonitost, pravilnost v zgodovini je dana predvsem z relativno nespremenljivostjo dveh prvih skupin, in tudi, v manjši meri, z določeno stalnostjo reakcije, ki sta jo povzročili.

Temeljna zgodovinska kategorija ni čas (astronomski), ampak trajanje: čas napolnjen z dogajanjem, s posledico vzajemnega spopadanja stvarstva, človeštva z bližnjim in oddaljenim življenjskim prostorom kot tudi medsebojnega spopadanja. Vztrajamo lahko samo za ceno primernih odgovorov, reakcij na naloge, ki jih pred nas postavlja to okolje. To ne velja samo za posameznike, ampak tudi za narode, cele kulture in tudi za človeštvo v celoti. Organizem (individualni in kolektivni), ki ne zna na primeren način odgovoriti na spodbude (zunanje in notranje), ki se valijo nanj, je obsojen na propad, kot je to že doletelo mnoge narode in cele civilizacije. Pri tem je logika zgodovine pogosto takšna, da je uničenje posledica neprimerne obrambne strategije. (Barbarizacija rimske armade, ki je bila določena za obrambo imperija prav proti tem barbarom, nastajanje delavskega razreda, po Marxu grobarja kapitalizma ipd.). Torej situacije, ki spominjajo na antične tragedije. Določeni dejavniki pogosto pozabljajo, da lahko oblast veliko doseže, vendar ne more nikoli premagati sebe. Ker tega ne zmore, počne stvari (v interesu navidezne samoohranitve), ki jo na nazadnje uničijo. Delovanje prvih dveh skupin tu poteka na račun tretje skupine v tem smislu, da se po revolucionarnih spremembah sploh ne spremenijo temeljne razvojne usmeritve določenih zgodovinskih celot. (Npr. konstanta v zunanji politiki fevdalno-revolucionarne Francije in napoleonovskega imperializma ali trmasto vztrajanje ruske zunanje politike za prodor v Sredozemsko morje: Dardanele.)

Zgodovina ni takšen kaos, kot se nam zdi na prvi pogled. Je v njej določena zakonitost, pravilnost, ciljnost, logika. Bistvo zgodovine najbolj pojasnjuje značilnost (ena izmed mnogih), da je zgodovina vedno ista (se ponavlja), samo vedno malce drugače (*Historia semper idem, sed aliter*.) Medtem ko je zakonitost, pravilnost bolj retrospektivna, je logika bolj perspektivna, usmerjena v prihodnost. Zakonitost in pravilnost predstavljata določen okvir amplitude človeške dejavnosti. O njeni uresničitvi odloča logika. Na njeni osnovi je mogoče določiti v zgodovinskem razvoju določen razvojni trend. Razumna in predvidljiva politika si mora iskati prav tu usmeritev za zgodovinski razvoj. Seveda, če so za to primerne razmere (predpostavke). Prepoznavati pravi zgodovinski trenutek (to niso kakršnekoli bežne, pogosto navidezne konstelacije) je naloga državnika in tudi njegov izpit (preizkušnja). Pri razpoznavanju logike zgodovine mora sodelovati tudi določena državniška intuicija, ki mu omogoča videti prihodnost kot perspektivno spremenjen odsev (obrnjeno projekcijo) preteklosti. V tej sposobnosti je razlika med pravim državnikom in navadnim politikom.

Politiki (zaradi individualne in kolektivne samoohranitve) postopajo običajno drugače. Posiljujejo naravni razvoj in ga silijo v napadalnost. Na mesto mirnih razvojnih rešitev vsiljujejo nasilne rešitve, ki potem pri svojem poletu pogosto pridejo dlje, kot je za razvoj bistveno in zdravo. Tako prihaja k posiljevanju na napačnem koncu. Naravni razvoj, ki ga ni mogoče ustaviti, niti posiljevati, počasi uravnoteži obe skrajnosti in usmeri potek stvari v njihovo naravno razvojno korito.

2. Češko-slovaški problem

Ena izmed temeljnih usmeritev zgodovinskega razvoja je emancipacijski trend, emancipacijsko stremljenje nižjih, podrejenih, podjarmljenih dejavnikov. Posameznikov, posameznih razredov in tudi celih narodov. Emancipacija je osebna, gospodarska, politična, socialna in narodna. Gonilna sila je razvijajoča se demokratizacija javnega in družbenega življenja, ki na koncu omogoči razvoj v narod tudi etničnim

skupinam, ki so zaradi njim nenaklonjenega zgodovinskega razvoja izgubile svojo nekdanjo narodno in državno samostojnost, in tudi tistim, ki je nikoli niso imele.

Celotna zgodovina človeštva je sestavljena iz zgodovine njenih posameznih delov, posameznih struktur v njenem okviru, pri čemer se postopoma razvijajo manjše, nižje strukture v višje, večje strukture, vse do najvišje strukture, ki jo tvori človeštvo kot celota. Ena (in to pomembna) struktura v zgodovini je narod, katerega razvojni logiki (sedaj v češko-slovaškem najaktualnejšem odnosu) se bomo posvetili.

Z razvojem slovaškega naroda v prvi polovici 19. stol. v moralni subjekt še ni bil končan slovaški narodni razvoj. Moralni subjekt se je trudil dokončati svoj razvoj v politično enoto v okviru nekdanje Ogrske in tudi v okviru nekdanje Avstro-Ogrske monarhije. Niti eno niti drugo se mu ni posrečilo. Predvsem zaradi narodnega egoizma Madžarov, ki se jim je vedno posrečilo ustaviti slovaška politično-emancipacijska stremjenja, vendar se mu ni posrečilo vsrkati vase slovaški narod. Trdimo lahko, da se je slovaški narod ohranil bolj po tuji kot lastni zaslugi. Slovaki so se osvobodili šele leta 1918 s češko pomočjo in s pomočjo ugodne zgodovinske konstelacije, ki ni samo omogočila Čehom in Slovakom političnega konstituiranja (kar so Čehi imeli že pred tem), temveč tudi ustanovitev skupne države, v kateri se začne, ne konča, slovaški narodni in politični razvoj.

V skupno državo niso prinesli Čehi in Slovaki enake dediščine. Pokazale so se velike gospodarske, kulturne in politične razlike. Še posebej velike so bile razlike na narodni (jezikovni in sociopsihološki) strani. Čeprav je bila Slovaška v Ogrski industrijsko najbolj razvita, prav tako kot Češka v Avstriji, je bila Slovaška na tem področju zaostala nasproti Češki. Nikakor pa ni bila zaostala do te mere, da ne bi predstavljala resne konkurence češki industriji. Konkurenčni razlogi in enostranska racionalizacijske težnje so namesto pričakovanega razvoja pripeljali postopoma do uničevanja slovaške industrije, kar je imelo na Slovaškem hude socialne posledice. Postopoma začenjajo gorato Slovaško predstavljati kot agrarno deželo (kar je bilo glede na dejansko stanje tudi razumljivo) in glede na industrializirano Češko kot neljubi privesek (čeprav je češko kmetijstvo bilo neprimerno bolj razvito), ki mu v industrijskem oziru pripada samo status surovinske baze. Slovaška postopoma prihaja v odnosu do Češke v polkolonialni položaj, kakršnega je že imela (pred dualizmom) celotna Ogrska do Avstrije.

V tem odnosu je tudi določena logika. Logika razmerja med razvitim in nerazvitim narodom. Razviti narodi, ki so dosegli višek svojega razvoja, so brez pomislekov zaustavili razvoj manj razvitih narodov in si jih tako gospodarsko podredili. Češkoslovaški odnos po osvoboditvi leta 1918, na katerega je vplivala še češkoslovaška osvoboditeljska ideologija, je tipičen v tem pogledu.

Nezadovoljstvo, ki je bilo posledica te diskriminacije, so še stopnjevale češke politične, narodne zedinjevalne in centralistične težnje. Nesporno je, da so bili Slovaki osvobojeni (v zunanjepolitičnem razmerju) kot del (veja) češkoslovaškega naroda. Sami, kot samostojen slovaški narod, nikakor ne bi dosegli samostojnosti. Po drugi strani pa so Slovaki nastopali v notranjepolitičnem odnosu do Čehov kot samostojen narod, ki zahteva določeno samoupravo, avtonomijo. Avtonomije niso dosegli zaradi svoje nerazvitosti (narodno zavedni sloji so predstavljali le manjši del naroda, prevladovali so narodno nezavedni sloji, ki so bili sovražno razpoloženi do novih razmer: zmadžarizirana inteligenca, pretežni del državnih uslužbencev itd.). Že v času (drugače postopoma umirajočega) ministrstva za Slovaško (nekakšnega absolutističnega nadomestila, ki so ga izsilile drugačne slovaške razmere) se začenja oster centralizacijski in unifikacijski proces, ki ga naj bi podprla tudi županijska ureditev, ki je bila uzakonjena navkljub ostremu češkemu nasprotovanju na pritisk slovaških poslancev v državnem parlamentu. Županijska ureditev je bila uresničena samo na Slovaškem. Ta neenotnost in proticentralistično nasprotovanje na Slovaškem in iz nje izhajajoče avtonomistične zahteve ljudske in narodne stranke imajo potem za posledico razširitev deželne oblike samouprave tudi na Slovaškem. Znamenje spremenjenih razmer je, da je postal prvi deželni predsednik na Slovaškem pripadnik ljudske stranke, ki je že pred tem napravila velik kos poti proti svojemu končnemu cilju: samostojnosti slovaškega naroda.

Gospodarsko in politično nezadovoljstvo ni bilo edino, niti glavno izhodišče slovaškega avtonomističnega gibanja, čeprav je nanj močno vplivalo. Glavno gibalno so bile asimilacijski češkoslovaški poskusi s strani nekaterih čeških krogov, ki so se trudili uresničiti češkoslovaško narodno enotnost na osnovi prvotnih osvoboditeljskih stremljenj. Čeprav je to izhajalo samo iz nekaterih šovinističnih čeških krogov so ti nepremišljeni poskusi na Slovaškem povzročili veliko hude krvi.

Nezadovoljstvo na Slovaškem je povzročala nezadostna soudeležba Slovakov v državnih, šolskih in drugih javnih službah, kjer je bila na začetku potrebna češka pomoč, ki so jo Slovaki razumeli kot prehodni

pojav. Prehodnost se je počasi spreminjala v stalnost, kar pa nikakor ni ustrezalo slovaški inteligenci, ker je to zmanjševalo njene možnosti za uveljavitev in urejanje slovaških zadev. Nezadovoljstvo se je še razraslo med gospodarsko krizo v tridesetih letih.

Razmere so se zaostrele po definitivnem odhodu ljudske stranke v opozicijo (avtonomistične zahteve so z drugačnega ideološkega stališča podpirali še komunisti) in s sodelovanjem z drugonarodnimi (domačimi in delno tujimi) opozicijskimi in sovražnimi dejavniki. Razpada republike, ki ga je povzročila nacistična agresija, ni bilo več mogoče ustaviti. Federativna samostojnost Slovaške v smislu Žilinskega sporazuma je prerasla pod pritiskom razmer v vazalsko slovaško državo, ki je bila ukinjena (v soglasju z domačimi in tujimi zahtevami po obnovitvi ČSR) s slovaško ljudsko vstajo in prihodom Rdeče armade. Slovaška ljudska vstaja je bila upor proti nacističnemu nasilju in proti nacistični nadvladi. Bila pa je tudi spontan upor proti klerofašistični vladi, ki je v svoji omejenosti (med dvema ateističnima velesilama) hotela ustvariti »farovško« republiko in je pri tem pogosto pozabljala na temeljna načela krščanske morale. Protipravni nastanek slovaške države, mednarodne razmere (obnovitev stanja iz let 1938-39), občutek lastne šibkosti proti dvema mogočnima nasprotnikoma, ne nazadnje strah pred klerofašističnim režimom in bojazen pred osvoboditvijo od zunaj, je imelo za posledico kuriozni pojav v zgodovini: upor Slovakov proti lastni slovaški državi in boj za svobodno in narodnostno (federativno) enakopravno ČSR. Tudi drugi poskus za federativno ureditev države se ni posrečil in je na Slovaškem povzročil ogorčenje in razočaranje. Sedaj (1968) znova stojimo pred problemom sprejemljive ureditve češko-slovaškega odnosa na federativni podlagi, iz katere je bila odpravljena bolj ali manj simbolična avtonomija. Smo pred novim poskusom povratka k letu 1945.

3. Simetrija in asimetrija

Problematika se je zaostрила pri vprašanju simetričnega ali asimetričnega modela prihodnje ureditve države. Slovaki so naklonjeni simetričnemu modelu, ker vidijo v asimetričnem modelu razloge za spore. Svoje pomisleke Slovaki utemeljujejo z dejstvom, da Slovaški narodni svet (parlament) nima na češki strani ustreznega partnerja in je njegovo funkcijo opravljala češkoslovaška vlada, ki ni vedno razlikovala češke interese od češkoslovaških oz. slovaških interesov, ki jih je pogosto žrtvovala v češki prid. Ne smemo pozabiti, da so imeli Slovaki v asimetričnem modelu precejšnjo (na začetku federativno) samostojnost. Kako so jo uživali? Model bi lahko na državnem nivoju uravnaval že omenjene interese, vendar se ni zgodilo tako. Centralni organi, ki so bili zaslepljeni s češkim nezaupanjem do Slovakov zaradi dogodkov pred okupacijo, so si pogosto tudi iz egoističnih razlogov prizadevali za politično in gospodarsko podrejen položaj Slovaške, da bi tako preprečili ponovitev preteklosti, osamosvojitve, ali samo avtonomijo v okviru republike. Slovaška se je postopoma industrializirala, povečala se je zaposlenost, vendar dobiček je večinoma odplaval na Češko. Slovaška pa je še naprej ostajala v prikitem in bolj rafiniranem polkolonialnem položaju. Vedno bo ostala zgodovinska posebnost, ne dostojna slovaške vstaje proti svoji državi, da so se pri tem uresničevale (med internacionalnim komunističnim režimom) tajne centralistično-šovinistične smernice, ki jih je za ta namen že oblikovala nekdanja nacionalsocialistična stranka. Na rezultat ni bilo treba dolgo čakati. To je povzročilo stanje (popolnoma v duhu logike zgodovine), ki bi ga bilo treba prekiniti.

Po januarskem prevratu je prišlo do tega, da je celo češka stran začela opuščati asimetrični model kot neuresničljiv. Odpirati so se začela vprašanja o tem, kakšna naj bo federacija: dvo- ali trodelna, vprašanje paritete v primeru dvodelna federacije, vprašanje federalnih, skupnih in narodnih zadev (in v tem okviru vprašanje integriranega, oz. narodnega gospodarstva), položaj narodnih manjšin. To so glavni problemi, ki so povzročali težave.

Predpostavljali smo lahko, da se bo Slovaškom, ki se borijo za enakopraven položaj, pridala še nekdanja moravsko-šlezjska dežela, s katero so pri zadnji državnopravni reformi postopali še bolj mačehovsko kot s Slovaško, ki so ji z okrnjenim Slovaškim narodnim svetom pustili vsaj simbolično narodno in administrativno samostojnost. Nasproti moravski zahtevi po nekakšni trialistični ureditvi države, Slovaki vztrajajo pri dualistični rešitvi, torej na enakopravnem položaju Čehov in Slovakov. Moravce Slovaki uvrščajo med Čehe, pri tem pa gredo celo tako daleč, da pojmujejo moravske Slovake kot sestavni del češkega naroda. Moravci se prištevajo k »veji« češkega naroda (pojem Slovaki dobro

poznajo še iz časov našega podobnega položaja v češkoslovaškem narodu), vendar zahtevajo na zgodovinsko-teritorialni osnovi zase podoben položaj, kakršnega bodo imeli Slovaki na narodno-teritorialni podlagi. Torej nekakšen povratak k nekdanji tridelni državi iz zadnjega desetletja prve republike.

Trialistično federativno rešitev sem predlagal že l. 1946. Pokazalo se je, da je bil takšni rešitvi naklonjen na pogajanjih s slovaško delegacijo v Londonu celo sam Beneš. Podlaga za vsa tri področja bi bil obseg kompetenc, ki bi jih za Slovaško določili sami Slovaki. Enake pristojnosti bi bile potem priznane tudi češki in moravski deželi. Slovaki so takrat predlagali nekaj podobnega kot danes: hočemo dvostransko razmerje med češkim in slovaškim narodom, hočemo simetrični model.

Simetrični model in dvodelnost nista povsem enaki stvari. Simetričnost je lahko tri- in večdelna, če izhaja iz tega, da bi bili njeni posamezni deli v enakem pravnem položaju in nad njimi bi bila zvezna vlada, ki bi bila tem delom nadrejena, vendar ne bi bila povezana niti z enim federativnim delom. Bistvo današnje asimetričnosti je prav v prepletanju čeških organov s češkoslovaškimi, pri čemer je bilo do sedaj to razmerje dvodelno, torej simetrično. *Takšno bo tudi ostalo z navedenimi razlikovalnimi posebnostmi, torej v pravem pomenu pojma, tudi z moravskim tridelnim modelom.* (Zaokroženost) Povezanost češkega in moravskega ozemlja ne preprečuje konstituiranje slovaškega dela na narodnostni podlagi, ker se je ta del ozemeljske ureditve ne odreka. Moravska bi lahko postala v tem primeru povezovalni člen in tudi blažilec med Slovaki in Čehi.

Iz navedenih razlogov bi morali nasprotovati moravskim zahtevam, ker pa gre pri tem za dejanska moravska stremjenja (in ne češko taktiko) bi jih morali podpreti. Seveda nam ni treba prepričevati Moravcev in moravskih Slovakov, da so Čehi itd. Oboji sami najbolje vedo, kaj pravzaprav so. Odločitev je treba prepustiti samim Moravcem, najprimernejši za to bi bil plebiscit, kot si to tudi sami želijo.

Trialistična ureditev ne bi smela biti (za slovaško stran) prehuda ovira za želeno rešitev problema od naroda k narodu, ker obstaja možnost, da bi oba češka dela (Moravcem kanijo Čehi priznati samo ozemeljsko avtonomijo) nastopala proti Slovakom kot ena enota s celotnim številom glasov, ki bi bili enaki številu slovaških glasov. Ta rešitev bi v primerjavi s Slovaki diskriminirala oba češka dela. Po drugi strani bi bila v primeru enakopravnosti vseh treh delov diskriminirana (z možnostjo preglasovanja) Slovaška. Ker pa bojazen pred preglasovanjem (ob prestižnem geslu narod proti narodu kot enak z enakim) prevladuje na Slovaškem, bi bilo najkoristneje sprejeti protimajoritetne določbe, ki bi določale pri sprejemanju zakonov konsenz vseh treh federativnih enot. Torej kurialni sistem, državni zbor, ki bi ga sestavljali trije deželni (narodni) zbori, ali kar bi bilo še bolj praktično, enako število poslancev. Pri zanemarljivem številu skupnih zadev (ne smemo pozabiti na slovaščino kot uradni jezik v slovaških polkih, če nočemo federalizirati tudi armade, seveda pod skupnim vodstvom in ministrom) bi bilo delovanje posebnega vsedržavnega parlamenta precej drago in neproduktivno. Za nadzor skupnih ministrstev (2–3) in institucij (državna banka idr.) bi zadostovale skupne nadzorne komisije, za stvari, ki zahtevajo enoten postopek, bi zadostovala predhodni dogovor skupnega paritetnega sveta vseh treh deželnih zborov. To bi veljalo predvsem za gospodarske zadeve, kjer bi moralo biti centralizirano gospodarstvo. Večina zadev bo itak v pristojnosti deželnih (narodnih) zborov, najbolje narodnih svetov. Če bi na ta način ne prišlo do konsenza vseh treh strani, bi bila stvar prestavljena, dokler ne bi našli konsenza ali pa bi federativnim enotam (če bi narava stvari to dovoljevala) pustili (do končne odločitve) proste roke.

V dejstvu, da po eni strani priznavamo Moravcem pravico do urejanja njihovih notranjih stvari, v katere ne bi smeli negativno posegati, po drugi strani pa se vendarle ukvarjamo z njimi, ne smemo videti nedoslednosti (nenačelnosti). Moravsko vprašanje ima tudi vsedržavni pomen, ki mora zanimati tudi Slovake. Pri dvodelni narodni ureditvi lahko v duhu zgodovinske logike pričakujemo, da se bo češka prepotentnost zaradi samostojne Slovaške znašala nad Moravsko in nad Moravci, kjer bo zaradi tega nastalo novo žarišče nezadovoljstva, ki ne bo podobno slovaškemu, in nastale bodo nove vsedržavne komplikacije, ki bi jih lahko upočasnili s predlagano tridelno državno ureditvijo.

Nazadnje bi bilo treba premisliti, ali ne bi bila za sedež federacije in njenih maloštevilnih uradov in institucij primerna Bratislava, ker bi Praga ostala češki sedež in ne bi bila prikrajšana s preместitvijo federalnih organov. Odločitev o tem bi sprejeli novi izvoljeni narodni sveti. V zvezi s tem bi morali zaradi ekscentrične lege Bratislave poiskati glavno mesto Slovaške v srednji Slovaški. Najprimernejša za to bi bila Banská Bystrica, ki bi se sčasoma povezala z Zvolenom.

Osebo si tudi prizadevam za rešitev manjšinske problematike v novi ustavi, ki naj bi omogočala vsem manjšinam konstituiranje na osnovi posebnih javnopravnih oseb (narodnostne skupine) z voljenimi pre-

dstavniki, ki bodo pooblašteni zastopati manjšino na ustreznih administrativni ravni (občina, okraj, dežela) in skrbeti, da se jim ne bi godile krivice. Na ta način ne bi rešili samo vprašanja slovaških priseljencev na Češkem in Moravskem, temveč bi se najverjetneje rešilo (socialno, ne politično) pereče vprašanje Ciganov (Romov). Dosedanji neuspeli poskusi pri reševanju tega vprašanja gredo na račun drugonarodnih dejavnikov, ki so poskušali reševati to vprašanje. Izogibati se moramo prenatrženih prehodov in vsiljevanja lastnih predstav o sreči. V prvi vrsti moramo zaveziti najdonosnejšo cigansko industrijo: delanje otrok (z omejevanjem subvencioniranja te dejavnosti in načrtovanjem družine) in jim dovoljevati opravljanje raznih obrti (kovaštvo, gumbarstvo itd.).

Predlagane rešitve manjšinskega problema bi izboljšale tudi razmere Slovakov v narodnostno mešanih občinah in okrajih, kjer živijo v nezavidljivem manjšinskem položaju. Ne oziraje se na prestižno (narodno) zavest (ki jim nič ne prinaša), da so pripadniki državnega naroda, bi se lahko tudi Slovaki organizirali na podoben način. Samo da ne bi imeli svojih manjšinskih predstavnikov in bi reševali svoje probleme neposredno na deželnih uradih. Razumljivo je, da bi v prvi vrsti skrbeli za manjšinsko politiko odgovarjajoči državni organi, šele na nižjem nivoju bi lahko bile to kulturna ali politična, narodna društva (Matica, Csemadok idr.)

Vprašanje uradnega jezika (ne državnega) v odnosu do narodnih manjšin predlagam, da bi rešili kar se da najliberalnejše brez nepotrebnih (vendar na obeh straneh) prestižnih tendenc v tem smislu, da bi lahko vsak zahteval pravico v svojem jeziku. Torej v občinah jezik tamkajšnje manjšine (z ozirom tudi na drugo tam živečo manjšino), v okrajih, kjer še prihajajo v neposreden ali posreden stik z občani, naj bo v stiku navzdol v rabi jezik tam živeče manjšine, navzgor pa vsedržavni uradni jezik. Neslovaški državljani morajo imeti možnost naučiti se slovaščine v šolah, vendar jih k temu na sme nihče siliti.

To so glavni problemi, ki bi jih bilo treba s tehtnim premislekom in znanjem rešiti. Pri tem moramo izhajati iz dveh ali treh narodnih (teritorialnih) celot, in ne iz liberalističnega preštevanja volivcev (češki predlog). Narodi, o katerih je tu govora, niso samo preprosta suma glasov, marveč celote in kolektivne enote ter moralni subjekti, ki so vzajemno enakopravne in enakovredne. (Tudi v OZN imata tako najmanjši član kot največji član en glas.)

Nisem pristaš prenatrženih rešitev teh vprašanj. Prav zaradi izkušenj iz preteklosti, kjer so bili težko izbojevani dosežki (v ugodnih trenutkih, ki se ne bodo nikoli več vrnili) in kmalu nato tudi zaradi naše neodločnosti odstranjeni. Po mojem prepričanju bi morali najprej odstraniti na vseh področjih posledice kulta osebnosti in se vrniti h košickemu programu in pripraviti učinkovito federativno ureditev države, katere temeljna načela bi bila zapisana v začasnem ustavnem zakonu že 28. 10. 1968. Še prej pa bi bilo umestno rešiti s plebiscitom še moravsko vprašanje. Potem bi lahko na tej osnovi razpisali volitve. Do tega časa, in to na osnovi primernejšega obnovljenega položaja, bi morali poskrbeti za to, da bi bile odstranjene iz gospodarstva diskriminacijske deformacije iz obdobja kulta osebnosti (na ravni enakih pogojev in možnosti), Slovaki pa bi dobili ustrezno nadomestilo in reparacijo za svojo preteklost. Na takšen način bi lahko položili za prihodnost dobre in trdne temelje za našo državo.

Pri teh premišljevanjih izhajam iz prepričanja, če so Slovaki dosegli višjo stopnjo gospodarskega, političnega in narodnega razvoja, jim nič ne more preprečiti uresničitve njihovih želja, če pa to ni tako, nam ne bodo pomagali najugodnejši sporazumi in ustavne svoboščine. Imeli smo jih in imamo jih dovolj.

4. Federacija in demokracija

Trajnost nove ureditve ne bo odvisna samo od temeljitosti temeljev in primernosti ustanovljenih ustanov, ampak od odnosa državljanov do njih. S tem pa smo prišli do ene izmed najpomembnejših predpostavk upravne primernosti, ki v sedanjosti privlači izobražence. Bolj kot funkcionalna federacija jih zanima vprašanje demokracije. Federacija in demokracija se v današnjem pojmovanju stvari razumeta kot vzporedna pojava, ki se vzajemno ne izključujeta. Stalno poslušamo, da je mogoče govoriti o federaciji šele po demokratizaciji in obratno, da je demokracija možna samo v federaciji. Stvari pa vendarle niso tako preproste. Demokratizacija in federacija nista vedno vzporedna pojma. Včasih je vzporednica demokracije centralizacija in federacija nazadnjaštvo. Slovaki se pritožujejo zoper Čehe, da so sicer za demokracijo, vendar se ne ogrevajo za federacijo. Čehi pa kažejo s prstom na Slovake, ki se navdušujejo za federacijo, pri demokraciji pa močno zaostajajo.

Resničnost pa je v obeh taborih bolj zapletena. Med pristaši starega sistema (pri Čehih jih je več, na Slovaškem manj) se v obeh taborih že pojavljajo napredne skupine, ki so za demokracijo in federacijo, nasproti njim nastopajo skupine, ki zagovarjajo (predvsem na Češkem) demokratizacijo in narobe. Slednje so številčnejše na Slovaškem, kjer je federalizacija za mnoge samo *složnost reakcije na različnih stopnjah*. Do določene mere je to prav narobe izza februarja v letih 1947–48, kjer se je tedaj vodilna demokratična stranka, ki jo je hujskala in strašila (zaradi nevarnosti izolacije), takratna narodna socialistična stranka, bojevala za demokracijo in je pri tem zanemarila, bolje povedano žrtvovala federacijo, to pomeni slovaško narodno vprašanje, pod zastavo katerega bi izbojevala federacijo in rešila demokracijo. Danes nadaljujemo prav nasprotno, kar je spet napačno. Vse postavljamo na karto federacije, čeprav je to demokracija, z zagovarjanjem katere lahko zadenemo tudi federacijo.

Federalizacija se raje spogleduje s konzervativci kot naprednjaki. V češko-slovaškem odnosu so bile naprednejše sile vedno bliže Čehom. Potrebna je bila trda šola s češke strani v obdobju kulta osebnosti, da bi vsi Slovaki, ne glede na svetovnonazorska razhajanja, zagovarjali federacijo. Vezivo je tu od Čehov do paroksizma preganjani slovaški nacionalizem, ki je začasno uspel prikriti tudi svetovnonazorske razlike. Vse se je začelo že v tridesetih letih. Zastava, pod katero so se postavili privrženci obeh smeri, je bilo nasprotovanje proti zblíženju slovaškega pravopisa in tudi jezika s češčino (Vážny) in gibanje za očiščevanje slovaščine z avtonomističnim nadihom. Sledi prevrat v Matici slovaški in narodnjaška demonstracija na Pribinovi proslavi (1933), ki jo je omogočila tudi netaktna, glede na celonardni pomen proslave, neprimerna diskriminacija politika Hlinke. Zborovanje slovaške mladine v Trenčanskih Teplicah (1932), čeprav z naprednimi zahtevami, se usmeri, tudi s podporo komunističnega gesla o samoodločbi, v nacionalistične vode. Sledi Žilinski sporazum in kar je prišlo za njim.

Po osvoboditvi l. 1945 se zgodovina ponovi, čeprav malce drugače. Po medenih tednih z naraščajočim češkim centralizmom se začne razraščati na Slovaškem sinnfeinizem. Nasproti zahtevam za zblíženje obeh jezikov (Liblice) pride l. 1953 do avtonomne pravopisne reforme, ki v svoji, zaenkrat zadnji fazi, seveda ne slučajno, pride do l. 5. 1968, ko se ponovno začnejo odločno postavljati zahteve po federalni ureditvi države. Nosilci federalnih zahtev so spet potomci pribinovcev iz l. 1933, ki se jim pridružijo (iz čisto eksistencialnih razlogov) skoraj vsi bolj ali manj prepričani Slovaki.

Ta svetovnonazorsko neuskajana in samo nacionalistično složna tovarišija (pri čemer nasprotniki strpnega reševanja zapletenih mednarodnih vprašanj, še niso položili na mizo vseh svojih adutov) grozi po uresničitvi federacije s propadom in uveljavitvijo hegemonije nazadnjaških usmeritev, ki se jim bodo prilagodile druge manj množične smeri (s podobnimi namigi se srečujemo že danes) ali pa bodo majorizirane, odrinjene na obrobje ali popolnoma onemogočene. Federacija bo služila za uničenje demokracije. Potem bo izpeljana še zadnja pravopisna sprememba z odstranitvijo ipsilona in povratku k Bernolákovemu pravopisu (konec 18. stol. – op. prev.) z šturovskim navdihom.

Mnogim se bo zdela ta pravopisna simbolika (značilna za šibkejšega partnerja) pretirana. Poteka premočrtno, mislim, v duhu logike zgodovine in ima vedno političen pomen. Prvič so jo poskušali uresničiti l. 1940. Takrat so te pravopisne poskuse iz čisto strokovnih, in ne političnih razlogov preprečili nekateri člani vlade, ki niso bili obremenjeni z ominozno simboliko, s čimer so zanikali prepričanje, da to dejstvo negira našo tezo prav tako, kot proti njej usmerjeno dejstvo, da se ponovno uresničuje v popolnoma drugačnem režimu. Podobne, psevdonacionalistične avto- in heteromistifikacije niso osamljene v zgodovini. Dodati moramo, da so pripombe na pravopisno reformo tudi danes strokovne, in ne politične. Če bi bila pravopisna reforma strokovno sprejemljiva, ne bi bila deležna kritike tudi zaradi svoje povezanosti s politiko. Reforma sama po sebi nima nobene strokovne podlage, če ne izstavljamo kot razlog določenih praktičnih težav s starim pravopisom. Še pred kratkim smo lahko v časopisih brali utemeljitev člana Jezikovnega inštituta Ludovita Štura, da je potrebno uvesti poenoteno pisanje (z »i«) v tretji osebi množine zaradi pogostih napak pri pisanju. Napak pri pisanju ne bo odpravil niti novi pravopis. Napake in težave se bodo pojavljale še naprej, ker se je treba vsakega novega pravopisa najprej naučiti. Lažje se je naučiti logično urejenega pravopisa, kot pravopisa postavljenega na tako šibkih temeljih, kot je fonetika. In to v času fonologije in strukturalizma, na katerem gradijo svoje delo tudi pisci novega pravopisa. Kakorkoli že, pravopisna reforma je (slaboten) otrok iz obdobja kulta osebnosti in spretno izrabljenih tedanjih možnosti. Po odhodu obdobja kulta osebnosti s scene bi morala oditi tudi reforma in prepustiti mesto starejšemu pisanju vsaj v osnovnih načelih (i, y, oz. s, z, so, zo) tam, ker gre za semantično razlikovanje. Najprimernejša odločitev bi bila nedvomno ponoven sprejem matičnega pravopisa iz l. 1940.

Obenem bomo morali zavzeti razumnejše stališče tudi do vprašanja enostranskega jezikovnega purizma. (Podobno stališče je treba zavzeti do trenutnih prizadevanj za »zbernolačenje« slovaškega narodnega preroda.)

Razvoj stvari je v tesni zvezi s federalizacijo tudi drugače. Po tej strani, da bo usklajenost prihodnje federacije pri svetovnonazorski dispartnosti izredno zapletena.

Pri tem izhajamo iz čiste, in ne planske demokracije. Prepričani smo, da se bo planska demokracija končala enako neslavno kot plansko gospodarstvo. Hegemonizem in demokracija se ne prenašata. Prava demokracija in pravi socializem sta v nasprotju s hegemonizmom soodvisna pojma (vsaj morala bi biti). Prava demokracija ne more ogroziti dosežkov socializma, ki priznava potrebo določenih reform, tem manj lahko ogrožala socialistično družbeno ureditev. Razvojne rešitve bo treba poiskati ne pri vrnitvi v strankarski pluralizem (torej nazaj), ampak naprej (vzporedno z napovedjo odmiranja države, oziroma z njeno preobrazbo iz vladajoče v ljudem prijazno državo v obliki narodnih svetov. V interesu takšne demokracije bi bilo, da bi nekompromisno obračunali z anomalijami iz obdobja kulta osebnosti na vseh področjih – političnem, gospodarskem, kulturnem in osebnem). Tudi mi se bojimo logike zgodovine. Primer nekdanje Avstro-Ogrske, ki se je razpadla, ker ni znala prisluhniti in korektno urediti zahteve svojih narodov. Podobna usoda je doletela tudi predvojno Češkoslovaško in medvojno Slovaško. Zavedati se moramo, da nista edini zanesljivi garant naše državne in narodne prihodnosti niti federacija niti demokracija vsaka zase, temveč samo njuna tesna povezanost.

Iz slovaščine prevedel Andrej Rozman